

TÌM HIỂU HỆ GIÁ TRỊ ĐÔNG NAM Á VÀ ĐÔNG Á

PHẠM MINH HẠC*

I - Nhập đề

Tìm hiểu hệ giá trị của hai vùng Đông Nam Á và Đông Á trong khuôn khổ đề tài “Luận cứ khoa học của việc xây dựng hệ giá trị chung của con người Việt Nam trong thời kỳ công nghiệp hóa (CNH), hiện đại hóa (HĐH) và hội nhập trong điều kiện toàn cầu hóa”, là để so sánh và học hỏi kinh nghiệm theo tinh thần giữ gìn bản sắc, tiếp thu tinh hoa của các dân tộc láng giềng. Vấn đề rất rộng, tài liệu rất phong phú, có nhiều cách tiếp cận, chúng tôi không có ý định làm một tổng quan, mà trong điều kiện hạn hẹp, chỉ thực hiện chuyên đề này trong một giới hạn nhất định: chủ yếu tìm hiểu cụ thể một số hệ giá trị của một số tổ chức tại một số nước trong từng vùng. Vì hai vùng này là bộ phận của châu Á nên trước khi đi vào các vùng này cần nói chung về châu Á. Hơn nữa, nhiều tài liệu (xem Tài liệu tham khảo ở cuối bài) đề cập vấn đề này thường dưới tiêu đề chung “Giá trị Á châu”. Vì vậy, bài viết bắt đầu từ giá trị Á châu.

II - Giá trị Á châu

1. Vài nét khái quát

Châu Á gồm tất cả 50 nước. Nhưng nói “Giá trị Á châu” thường nói đến Đông Á gồm 3 nước và phần nào cả Đông Nam Á gồm 10 nước (Việt Nam nhiều người xếp vào Đông Á, nhưng chính thức là thành viên của Đông Nam Á - ASEAN). Trong phạm vi toàn cầu, vấn đề giá trị châu Á, nhất là dưới góc độ quan hệ Đông - Tây, có từ lâu lắm rồi, riêng chỉ kể từ lịch sử Đường tơ lụa (giao lưu cả thương mại lẫn kỹ thuật, công nghệ) cũng đã có tới 3000 năm, dài 4000 hải lý, sau đó vào giữa thế kỷ thứ nhất trước Công nguyên (tCN), thời văn minh Cổ đại, có văn hóa phương Đông với hai trung tâm là Trung Hoa và Ấn Độ và văn hoá phương Tây với hai trung tâm là Hy Lạp và La Mã, đến giữa thế kỷ XIX, sau khi châu Âu đã trải qua thời Phục hưng và Ánh sáng, ở Trung Quốc mới nổi lên vấn đề quan hệ Đông - Tây. Đặc biệt, những năm cuối thế kỷ XX đầu thế kỷ XXI có biết bao hội thảo, sách báo về “Giá trị Á châu” – văn hóa châu Á, tinh thần châu Á - châu Á ở đây hầu hết được hiểu là Đông Á. Đó là sản phẩm của sự phát triển kinh tế - xã hội vượt bậc của Nhật Bản, Hàn Quốc, Đài Loan đạt được vào thập kỷ 60-70, rồi Trung Quốc bắt đầu đường lối cải cách, mở cửa từ cuối nhưng năm 70 thế kỷ trước. Cách phát triển tốt và nhanh ở vùng này được gọi là “mô hình Đông Á” với nhiều mỹ từ thán phục: “những con rồng Á châu”, “thần kỳ Nhật Bản”, “huyền thoại giá trị Á châu”...

* GS. TSKH.; Chủ tịch Hội Khoa học tâm lý giáo dục Việt Nam.

Vấn đề không chỉ giới hạn trong phạm vi văn hóa (chẳng hạn như vấn đề truyền thống và hiện đại), mà thành vấn đề đường lối phát triển xã hội, như quan hệ giữa kinh tế, chính trị và văn hóa “con đường Á châu” (một vài tác giả đề xuất xem lại thuyết “quyết định luận kinh tế”), nêu bật vai trò của văn hóa đối với tăng trưởng kinh tế (Liên hợp quốc đã tổ chức Thập kỷ Văn hóa vì phát triển từ năm 1987 đến năm 1997, Việt Nam đã tích cực tham gia), vai trò của giá trị Á châu đối với CNH, HĐH các nước này, và gần đây cả toàn cầu hóa, nhất là tư tưởng xóa bỏ quan niệm HĐH là phương Tây hóa hay Mỹ hóa..., khẳng định cách tiếp cận văn hóa trong phát triển xã hội. Vậy là, vấn đề mang tính thời sự nóng hổi bên cạnh tính khoa học hiện đại, với một nội dung rất phong phú, bài viết này chỉ giới hạn trong một phạm vi hẹp, hạn chế dưới góc độ của giá trị học ứng dụng vào mục đích góp phần thử tổng kết và đề xuất xây dựng hệ giá trị chung của con người Việt Nam thời nay.

2. Người Á châu nói về Hệ giá trị Á châu

Hai thập niên vừa qua đã có rất nhiều người bàn về vấn đề này. Trong các bài viết được tham khảo ở đây thường nêu hai nhà lãnh đạo ở Singapore và Malaixia. Ông Lý Quang Diệu, nguyên Thủ tướng Singapore, được phương Tây coi là một chiến sĩ kiên cường có tiếng của ý tưởng “Giá trị Á châu”, tác giả của các “Luận đề giá trị Á châu”: kêu gọi hãy làm sống lại giá trị Á châu, chứng minh tính ưu việt của các giá trị này, coi việc thúc đẩy các hệ giá trị này là giữ gìn bản sắc văn hoá của người châu Á, hiện đại hóa không phải là phương Tây hóa, khẳng định vai trò của chính quyền độc quyền phục vụ phát triển kinh tế đạt hiệu quả. Trên tờ Time ngày 14-6-1993 ông viết: “Cái mà đất nước cần để phát triển chính là kỷ luật hơn là dân chủ”. Đây là kinh nghiệm của mấy thập kỷ xây dựng đất nước ông, và cả ở các nước Đông Á cũng vậy. Vừa nhấn mạnh vai trò của các giá trị truyền thống đối với sự phát triển đất nước, có tinh thần phê phán những khiếm khuyết, nhất là tình trạng xói mòn tinh thần trách nhiệm cá nhân với xã hội, đồng thời ông Lý cũng khẳng định sự tất yếu có biến đổi trong hệ giá trị truyền thống. Như đã biết, trong thời đổi mới Việt Nam rất quan tâm đến kinh nghiệm của Singapore.

Mahatma Môhamet, nguyên Thủ tướng Malaixia, cũng được coi là một chiến sĩ tích cực bảo vệ giá trị Á châu¹. Trước hết, ông đề xuất “phải tôn trọng lẫn nhau”, đừng coi giá trị Á châu là chuyên quyền, độc đoán, thậm chí là không văn minh. Ông nói rất đúng, muốn người ta tôn trọng mình, đầu tiên mình phải biết tự tôn trọng, mà lòng tự tôn xuất phát từ thực tế, mà quan trọng nhất là thực tế phát triển đất nước như Nhật Bản Singapore, Malaixia và một số “con hổ” khác trong vùng, tương tự như sự phát triển (văn minh và kỹ thuật) của phương Tây - kết quả lao động đầy sáng tạo của biết bao thế hệ người lao động, các nhà khoa học và các nhà phát minh qua hai, ba thế kỷ (ít nhất từ thế kỷ XVIII) - đã đem lại niềm tin cho chính người dân ở đó và cả các nước khác, coi đó là sự ưu việt, là hình mẫu phát triển. Điều đó dễ hiểu và nhiều người chấp nhận đó là một đường lối phát triển từ những ý tưởng rất sáng suốt, khôn ngoan, đáng ngưỡng mộ

và học tập. Mặt khác, Mahatia đòi hỏi một sự công bằng, phải thấy một sự thật là các giá trị Á châu đã sống lại, ngày càng được củng cố và phát triển, đem lại tác động tích cực vào sự phục hưng kinh tế - xã hội. Từ đó đặt đúng quan hệ Đông - Tây: tin cậy lẫn nhau, tôn trọng các giá trị của mình và của người! Tóm lại, giá trị Á châu là tồn tại tinh thần có thật; vai trò của nó đối với sự phát triển kinh tế - xã hội cũng được công nhận là rất quan trọng, có tác dụng to lớn. Chính thực tiễn cách mạng, kháng chiến và đổi mới của Việt Nam đã khẳng định chân lý đó, đã được nhân dân, các nhà khoa học và cả các nhà chính trị các nước Âu - Mỹ công nhận.

3. Giá trị Á châu là gì?

Giá trị Á châu là gì mà phải trân trọng, thậm chí còn hô hào “hãy quay lại giá trị Á châu”? Các tác giả nói về vấn đề này đều coi cội nguồn của các giá trị này là học thuyết do Khổng tử đề ra, cũng có người gắn cả với học thuyết Lão tử, có khi cả Phật giáo nữa. Các học thuyết này ít nhiều chúng tôi đã đề cập trong một số bài bàn về “Chân, Thiện, Mỹ” hay về “Quan hệ người - người” ... đều đã đăng tải trên Tạp chí Nghiên cứu Con người². Ở đây đi thẳng vào một vài cách hiểu giá trị Á châu, trực tiếp có thể vận dụng vào việc tổng kết và xây dựng hệ giá trị chung của chúng ta.

Từ điển Wikipedia tóm lược giá trị Á châu vào 8 điểm sau:

- (1) Thiên về một đảng lãnh đạo hơn là chế độ chính trị đa nguyên;
- (2) Ưu thích hài hòa và đồng thuận xã hội hơn là có ý kiến trái nhau;
- (3) Cơ cấu chính quyền kiểm soát và xã hội phụ quyền hơn bình đẳng giới;
- (4) Lấy quan tâm đến tồn tại xã hội - kinh tế tốt hơn là các quyền tự do và quyền con người;
- (5) Coi trọng phúc lợi và tồn tại tập thể tốt của cộng đồng hơn là các quyền của cá nhân;
- (6) Trung thành và kính trọng mọi hình thức quyền lực, bao gồm cha mẹ, thầy giáo và chính phủ;
- (7) Chủ nghĩa tập thể và tinh thần cộng đồng cao hơn Chủ nghĩa cá nhân và Tự do chủ nghĩa;
- (8) Chính phủ độc quyền (chính phủ này có một số trách nhiệm và một số ưu tiên) đối lại với chính phủ dân chủ tự do.

Nhìn qua thấy bảng giá trị nêu ở đây tuy thiên về các giá trị xã hội - chính trị theo kiểu lấy các giá trị phương Tây làm chuẩn, nhất là hay nhấn mạnh vấn đề dân chủ, nhân quyền, nhưng trong một chừng mực nhất định đã phản ánh được một thực tế của các nước trong vùng, nhấn mạnh giá trị gia đình, tinh thần hợp tác, cần cù lao động và tiết kiệm, hy sinh tự do cá nhân để tìm kiếm ổn định xã hội và phồn vinh. Có thể coi đây là cách hiểu

giá trị Á châu theo nghĩa rộng, bao gồm các giá trị chính trị - xã hội - đạo đức - một loại ý kiến khách quan cần tham khảo, vận dụng để xem xét các giá trị của chúng ta.

Takashi Inoguchi và Et-ou Niemen (Edwar Newman)³ trong báo cáo tham luận tại hội thảo “Tương lai của vùng châu Á - Thái Bình Dương” tổ chức năm 1997 tại Nhật Bản đã dành một mục bàn riêng về nội hàm của khái niệm “giá trị Á châu”. Hai ông viết: qua các đặc điểm cơ bản của các xã hội trong vùng, ta có thể thấy các giá trị, như định hướng theo nhóm, coi trọng lợi ích cộng đồng hơn lợi ích cá thể (chủ nghĩa cá nhân), hy sinh vì đại nghĩa: tinh thần cộng đồng, quan hệ cộng đồng là phẩm chất của các thành viên, mỗi cá thể luôn gắn bó với gia đình, thị tộc, hàng xóm, cộng đồng, dân tộc, quốc gia, tinh thần trách nhiệm cao, làm việc vì sự thịnh vượng của cả xã hội hơn là vì bản thân, cố kết xã hội, coi nhẹ các quyền của cá nhân, tôn trọng tôn ty trật tự, kỷ cương, kỷ luật chung của xã hội (có ý kiến khái quát thành “chủ nghĩa tuân thủ” - tiếng Anh là conformism), tôn trọng người lớn tuổi hơn... Ở đây thấy các tác giả đã nói chi tiết hơn về các giá trị quan hệ ứng xử - phẩm chất đạo đức các giá trị văn hóa, trong đó nổi lên tinh thần cộng đồng - quốc gia dân tộc.

Trên The International Herald Tribune, 11-12 tháng 12-1993, Tômi Koh đã hệ thống lại các giá trị Đông Á, tập trung vào các giá trị đạo đức: đầu tiên là gia đình, rồi mới đến cần cù lao động, tiết kiệm, tiếp theo là coi trọng giáo dục, trong quan hệ người - người chú ý tới thái độ kính trọng người cao tuổi hơn, có trách nhiệm với hành vi của mình, kỷ luật tự giác, tự tin, cuối cùng mới đến hài hòa xã hội. Có thể coi đây là cách hiểu thứ hai về giá trị Á châu - hiểu theo nghĩa hẹp của cụm từ này.

Tóm lại, trong một vài năm (tập trung vào những năm 90 thế kỷ XX) tranh cãi, bàn luận một lần nữa khẳng định giá trị Á châu là một tồn tại khách quan (có thực), di sản vô giá tích tụ bao đời nay, thể hệ nối tiếp thế hệ, dựng thành bản sắc văn hóa vùng, cũng như từng quốc gia - dân tộc, tạo nên sức mạnh tinh thần - một thành tố quan trọng thúc đẩy tiến bộ xã hội: văn hóa là mục tiêu và động lực của sự phát triển kinh tế - xã hội, như Cương lĩnh 1991 của Đảng Cộng sản Việt Nam đã khẳng định. Đây cũng là đặc điểm chung của loài người, của văn minh nhân loại tạo nên bởi sự góp sức của văn hóa các vùng: ở đây đụng đến một vấn đề phương pháp luận - quan hệ biện chứng giữa cái chung và cái riêng, tinh hoa văn minh nhân loại và bản sắc văn hóa dân tộc⁴. Đa số các nhà khoa học cũng như nhân dân các nước đều tán thành cách tiếp cận giao lưu văn hóa, các nền văn hoá “gặp gỡ nhau” (F. Mclean⁴), trao đổi hợp tác, cùng nhau xây dựng một thế giới ngày càng tốt đẹp hơn; không chấp nhận tư tưởng “sự đụng độ các nền văn minh” mà Huntington đưa ra từ năm 1993. Truyền thống tiếp biến văn hóa của Việt Nam ngày nay được biểu đạt “giữ gìn bản sắc dân tộc, tiếp thu tinh hoa nhân loại”. Trong chúng ta không ai nghĩ theo kiểu của cái gọi là “đặc biệt chủ nghĩa” (“particularism”) - giá trị khu vực này, dân tộc này là “đặc biệt”, tuy vẫn chấp nhận có đặc thù (theo thời gian tiến hóa, cái đặc thù có thể trở thành cái phổ biến), đặc biệt trong thời đại toàn cầu hóa rất chú ý tới cái phổ biến - những giá trị

chung của loài người. Dưới góc độ này, người ta chú ý tới các công trình so sánh các hệ giá trị của nơi này với nơi kia.

4. So sánh

Không có điều kiện tìm kiếm nhiều công trình nghiên cứu so sánh giá trị Đông - Tây, chúng tôi giới thiệu công trình nghiên cứu chủ đề này của Đavit Hitcốc (David Hitchcock)⁵ qua hai cuộc điều tra ở 7 nước Đông Á và Đông Nam Á, cụ thể là Singapore, Malaixia, Indônêxia, Thái Lan, Trung Quốc, Hàn Quốc và Nhật Bản (tác giả gọi chung là Đông Á), một trong năm 1994, một trong năm 1996, mỗi lần với 100 người (chuyên gia một số lĩnh vực và một số người có ảnh hưởng đối với dư luận), kết quả được trình bày trong một báo cáo khoa học dưới đầu đề “Hợp chủng quốc Hoa Kỳ và Đông Á: những cái mới giống nhau, sau đó mới là những cái khác nhau” với những kết quả không hoàn toàn đồng nhất giữa các nước, nhưng cũng cung cấp một số số liệu thống kê.

Sau khi nói qua thái độ của dân chúng đối với đời sống chính trị cũng như một số tình hình của chính quyền các nước, mà ở đây chúng tôi không giới thiệu, tác giả nhận xét đôi nét ảnh hưởng của kinh tế tự do, như lao động rẻ tiền, đầu tư nước ngoài làm xói mòn văn hóa bản địa, coi trọng đồng tiền, phân biệt giàu nghèo, cách biệt nông thôn - thành thị, và nhận định trong quá trình hiện đại hóa và toàn cầu hóa, nhân dân các nước này ngày càng chú ý nhiều hơn đến các mặt tinh thần, luân lý, đạo đức, vì theo họ đánh giá, có tình trạng trống rỗng tinh thần, luân lý rời rạc, vai trò của các giá trị truyền thống giảm sút, giáo dục nhà trường và giáo dục gia đình kém hiệu quả, còn ít gia đình “tứ đại đồng đường”, tỷ lệ ly hôn ngày càng cao, nay không còn bảo trợ kinh tế từ phía gia đình cho con em như trước, đòi hỏi phải cải cách chương trình giáo dục, nhất là giáo dục đạo đức.

Tiếp theo, tác giả trình bày kết quả điều tra một số giá trị xã hội và giá trị nhân cách “rất quan trọng”, nhưng yêu cầu trả lời (đánh giá) dưới góc độ của cả đất nước chứ không phải của bản thân người trả lời, ở bảng dưới đây (bảng này do tác giả lập).

Thái độ giá trị (tán thành hoặc không tán thành, xếp thứ tự trong bảng giá trị): giống nhau và khác nhau giữa các nước Đông Á và Mỹ

Giá trị	Giống nhau	Khác nhau	
		Đông Á	Mỹ
Cần cù lao động	+	Chỉ khác nhau theo thứ tự ưu tiên Xếp thứ 3	Xếp thứ 6
Tự tin	+		
Tự do ngôn luận	+		
Trách nhiệm công quyền	+		
Lương thiện	+		
Quyết định theo đa số	+		
Đồng thuận xã hội	+		
Thủ tục nhanh gọn	+		
Điều kiện lao động nhân đạo	+		

Giá trị	Giống nhau	Khác nhau	
		Đông Á	Mỹ
Lương cao	+		
Hiếu học	+	Đông Á cao hơn	
Vâng lời cha mẹ	+		“
Xã hội tôn ti thứ bậc		71	11
Tự do cá nhân		32	82
Các quyền con người		29	78
Nói và viết như anh ngữ	+		Mỹ cao hơn hẳn

Có một ít kết quả điều tra thái độ giá trị tác giả so sánh giữa kết quả thu được ở các nước Đông Á và các nước Đông Nam Á (vẫn trong phạm vi 7 nước kể trên) cho thấy nhiều chỗ giống nhau, một ít khác nhau, cụ thể thái độ đối với:

- Học tập kinh kệ tôn giáo - Đông Nam Á cao hơn;
- Thoả mãn nội tâm bản thân - Đông Á cao hơn;
- Tự tin “
- Tự do cá nhân “
- Các quyền con người “

Kết luận báo cáo, tác giả lấy Tuyên ngôn nhân quyền của Liên hợp quốc (1948) làm nguyên tắc chung, kêu gọi các nước cùng thực hiện, tuy thời gian triển khai có khác nhau nhưng cuối cùng sẽ tiến tới các mục đích chung, hiệp lực đấu tranh nhất định sẽ cùng nhau xây dựng được “một xã hội công dân” là lý tưởng chung của chúng ta.

5. Toàn thể và đặc thù

Trải qua suốt chiều dài lịch sử văn minh, thảo luận về giá trị Á châu rộ lên vào thập kỷ cuối thế kỷ XX, ngày nay, ai cũng thấy đó là sự thật hiển nhiên, tạo nên bản sắc. Tuy không có điều kiện làm một tổng quan nhưng qua những điều trình bày ở trên, giúp chúng ta một lần nữa khẳng định các giá trị nổi bật của vùng này là: cần cù lao động, tiết kiệm, hiếu học, coi trọng gia đình, tinh thần cộng đồng, tôn ti trật tự thứ bậc... Đồng thời, một lần nữa cơ chế nhận thức rõ hơn trong hệ giá trị vùng này có những giá trị chung - giá trị toàn cầu đã hình thành nên qua bao đời nay, bảo đảm sự trường tồn của cả loài người, cũng như các giá trị - mục tiêu chung của nhân loại là động lực thúc đẩy tiến bộ xã hội, và các nước, các châu lục đang phấn đấu thực hiện từng bước tùy theo đặc điểm lịch sử, địa lý, văn hóa, kinh tế, xã hội, chung sức đóng góp, kế thừa và phát triển những giá trị chung: trên cơ sở giữ gìn bản sắc vùng, bản sắc dân tộc chung sống hoà bình, hợp tác cùng nhau phát triển, thúc đẩy quá trình hội nhập, toàn cầu hóa, đưa văn hóa - văn minh trên trái đất này vào thời đại mới - thời đại thông tin, kinh tế tri thức, xã hội học tập.

Tài liệu tham khảo

(các bài tiếng Anh đều lấy từ mạng Google tháng 4 và tháng 5-2009).

1. Amartya Sen. *Quyền con người và giá trị Á châu* (tiếng Anh). Báo Cộng hòa mới, 14-7 và 21-7-1997.
2. *Tin tức về quản lý ở châu Á - Thái Bình Dương*, 21-5-1996. Bài “Mahathir và Diễn đàn quản lý ở châu Á - Thái Bình Dương về Giá trị Á châu và sự tôn trọng quốc tế” (tiếng Anh).
3. Nhà văn Wang Jisi và nhà báo Zou Sicheng. “Các nền văn minh: Đụng độ hay hoà tan”? *Tạp chí Bắc Kinh*, tập 39, số 3, 25-31 tháng 1-1996 (tiếng Anh).
4. Phạm Minh Hạc. “Chân, Thiện, Mỹ - ba giá trị phổ quát”. *Nghiên cứu Con người*, số 6 (38) tháng 12-2008.
5. “Quan hệ người - người – giá trị quan trọng nhất trong nhân cách”. *Nghiên cứu Con người*, số 5 (37) tháng 10-2008.
6. Takashi Inoguchi & Edward Newman. *Giá trị Á châu và dân chủ ở châu Á*.
7. C.O.Khong. *Giá trị Á châu: lại tranh luận*. Kỳ yếu Hội thảo tổ chức ngày 28-3-1997 tại Hamamatsu, Shizuoka, Nhật Bản, như một bộ phận của *Diễn đàn: Tương lai của vùng châu Á - Thái Bình Dương* (tiếng Anh).
8. J.F.Mclean. Báo cáo đề dẫn. Phạm Minh Hạc. *Tính biện chứng giữa bản sắc dân tộc và văn hoá nhân loại*.
9. Hội thảo *Các nền văn hoá gặp nhau* do Hội đồng triết học và giá trị Oasinhton Hoa Kỳ tổ chức vào Mùa hè năm 2001 tại Istanbul Thổ Nhĩ Kỳ.
10. David I. Hitchcock. *Hợp chủng quốc Hoa Kỳ và Đông Á: những điểm chung mới, sau đó mới đến các khác biệt*. Kỳ yếu Hội thảo ghi trong số 3 TLTK này.